

A DEMOGRÁFIA IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI ROMÁNIÁBAN

A demográfia, amely alig három évszázados múltra tekint vissza — születését meglepő pontossággal John Graunt *Természeti és politikai megfigyelések...* című nagyhirű könyvének 1662-es megjelenése jelzi —, az utóbbi két-három évtizedben hatványozott fejlődést ért el. Ennek a — nagyjából korunk egész tudományosságára jellemző — gyors ívelésnek néhány sajátos magyarázata van, amelyek közül elsőként a „demográfiai robbanást“ kell említenünk. A mai kor egyedülálló terjedelmű és méretű jelensége, amely még nem egészen tisztázott politikai és társadalmi-gazdasági következményekkel jár — a Föld lakossága növekedési ütemének meggondolkoztató fölgyorsulása* — egyaránt fölkelte a politológusok, szociológusok, közgazdászok, ökológusok, urbanisták, népeségkutatók, valamint a politikai vezetők érdeklődését szerte a világon. A kérdés világméretei arra kötelezik a nemzetközi közösséget, hogy figyelmét erre összpontosítsa, meghatározza jellegzetességeit, felbecsülje távlatait az előrelátható következményekkel együtt. Az Egyesült Nemzetek közgyűlésén 1970-ben elfogadott határozat, amely szerint az 1974-es évet *A népesség világévének* nyilvánították, sokatmondó. Az elgondolás célja országos és nemzetközi megnyilvánulások, rendezvények láncolata útján biztosítani a demográfiai problémák jobb megismerését, és mozgósítani a világ közvéleményét a mai kor egyik legfontosabb jelenségével kapcsolatosan. A „népesség világévé“ a népesség világkongresszusában csúcsonylik ki; ezt — az ENSZ gazdasági és szociális tanácsának 1973. májusi határozata értelmében — hazánk fővárosában tartják meg.

A demográfiai robbanás korunknak uralkodó, ám nem egyedüli jelensége. Ez a fejlődésben lévő országokra jellemző — hiszen ezek népe alkotja a Föld összlakosságának kétharmadát —, és főként azzal magyarázható, hogy a halandóság rendszeresen csökken, miközben a születések száma a múltbeli magas szinten marad. Ez sajátos vonása a fejlődő országokban tapasztalható „demográfiai átmenetnek“, ami eltér attól a „demográfiai robbanástól“, amely annak idején a európai országokban játszódott le. Ha a „harmadik világnak“ ehhez a népesedési eltéréséhez hozzávesszük a gazdasági fejlődésben mutatkozó eltérést is

* A földgömb kb. 135 800 000 km²-es területén 1972 közepe táján körülbelül 3 800 000 000 ember élt; az utóbbi években a növekedési ütem 2 százalékos, ami azt jelenti, hogy a Föld lakossága 35 év alatt megkétszereződik. Az ENSZ előrejelzése szerint a Föld lakossága 2000-ben 6,5 milliárd lesz. Az emberiség létszámának kétszereződési ideje jelentősen csökken. Becslések szerint a XVII. század közepén a népesség száma fél milliárd lehetett; a milliárdos lélekszámot a XIX. század eleje hozta meg; a kétmilliárdot az 1930-as év körül értük el, a hármat 1960-ban, a négy milliárdot 1975—1976-ban érjük el.

— az egy főre jutó nemzeti jövedelemnek a fejlett országokénál tízszer kisebb értékét (még ha csak nagy általánosságban is) —, elképzelhetjük, milyen következményekkel jár a népesség felgyorsult szaporodása a gazdasági fejlődésre.

A világ népességéről alkotott képet azonban fel kell bontani részleteire. A népesedési helyzet országonként nagyon változó. Míg a fejlődésben lévő országokat a népesség szaporodási ütemének felgyorsulása jellemzi, a fejlett országoknak más kérdésekkel kell szembenéznük, amilyen például a születések számának csökkenése, ami egyes esetekben a lakosság apadásához, elöregedéséhez vagy szembetűnő aránytalanságokhoz vezet a népesség területi megoszlásában. Közös problémája a fejlett és a fejlődésben lévő országoknak: a városokba tömörülés, a megalopolisok létrejötte — jellegzetes tünetei a konurbáció és a szuperkonurbáció —, továbbá a népesség térbeli mozgása, ami számos hátrányos következménnyel jár. De ide sorolandó a környezetszennyeződés, az élettér-pusztulás drámai problémája is.

Ilyen körülmények között a demográfia kérdései egyre inkább előtérbe kerülnek. Pontosabban hármas tagolódásról van szó: a népességtudományról, a demográfiai elméletről és a népesedéspolitikáról. Ezek kapcsolatát könnyű megállapítani: a népességtudomány feltárja a nagy demográfiai folyamatokat; elmélete igyekszik magyarázatot adni a népességfejlődés és annak társadalmi-gazdasági alapja közötti viszonyra, a népmozgalom kiváltotta következményekre, míg a népesedéspolitika, amelyet összefüggő rendszerként vagy különböző intézkedések keretében fogalmazhatunk meg, törekszik befolyásolni a népesség szaporodási folyamatát azzal, hogy ezek összetevőire: a születésre, halálózásra, a vándorlásra, a népesség demográfiai, társadalmi és gazdasági szerkezetére, területi megoszlására igyekszik hatni. Minden esetben nagyarányú folyamatokról van szó, és a beálló változásokat nemzedékek időtartamával mérik — demográfiai értelemben egy nemzedék kb. 30 évet jelent —, tehát jelentős eszközökre és erőfeszítésekre van szükség.

A népességtudomány elsőbbsége az említett hármasban nyilvánvaló: csak a demográfiai folyamatok alapos ismerete, a távlatoknak, a jelenségek és társadalmi-gazdasági folyamatok közötti viszonyoknak a világos felmérése vezethet olyan következtetésekre, amelyeket a demográfiai elmélet hasznosíthat, és amelyek tudományos alapot szolgáltatnak a népesedéspolitikai intézkedésekhez.

Az utóbbi két-három évtizedben a demográfia jelentős haladást ért el, ami felismerhető ennek a jellegzetesen interdiszciplináris tudománynak valamennyi ágazatában. *Információszerzés* tekintetében javultak a klasszikus források (a népszámlálások és az anyakönyvi statisztika), tovább fejlődnek a demográfiai felmérések, megkezdték a népesség állandó nyilvántartását „adatbankok” formájában, „demográfiai folyószámla-rendszer” bevezetésén dolgoznak, azzal a szándékkal, hogy azt majd az „országos könyvelési rendszerbe” beépítsék. *Módszertani* vonatkozásban ugyancsak fejlődés tapasztalható; meghatározták és kifejlesztették a hosszútávú megfigyelést és elemzést, a demográfiai folyamatok elektronikus szimulálási módszereit, kialakultak, megfogalmazódtak a népesség számtani modelljei — állandó, quasi-állandó és részben állandó népesség —, s ebben nagy lehetőségek rejlenek a népesedési-gazdasági

elemzésre; kialakították egyes olyan folyamatoknak, mint a térbeli termékenység és mozgékonyág faktoriális elemzésére alkalmas táblázatokat. Egyszóval szaporodott az információ, ugyanakkor javult a minősége, tökéletesedtek a népmozgalmi jelenségek, a népesség és a társadalom közötti viszony leírására és vizsgálatára szolgáló módozatok. Ehhez a haladáshoz számos új diszciplína járult hozzá: a rendszerelmélet, a kibernetika, a matematikai modellálás.

A demográfia mint interdiszciplináris tudomány elsősorban a szociológiához, a közgazdaságtanhoz és az ökológiához kapcsolódik. Ha röviden jellemezni akarnánk a demográfia jelenlegi státusát, uralkodó vonásai közül az alábbiakat kellene kiemelnünk: a népmozgalmi folyamatok *rendszeres* megközelítése, ezek *kibernetikus* értelmezése, *matematikai* leírása és elemzése a tudományos magyarázatnak abban az általános keretében, amelyet a *szociológia* és a *közgazdaságtan* nyújt. Csak ez a sokágú eljárás termékenyítheti meg a demográfiai kutatást, biztosíthatja a következtetések tudományos megalapozását és a népesedéspolitika részére tett javaslatok hitelét.

*

A romániai demográfia jelenlegi kérdéseit, annak prioritásait és fejlődési irányait a népesedéspolitikának mint a gazdasági-társadalmi politika részének a célkitűzései határozzák meg. Ezek felvázolása csak a konkrét népmozgalmi helyzet elemzése, a megnyilvánult törekvések, az elkövetkező évtizedek távlatai alapján válik lehetővé.

Románia lakossága 20 800 000 lélek, Európában a kilencedik helyet foglalja el; a Föld össznépségének ez kb. fél százaléka. A népesség száma, mint olyan, tulajdonképpen egy demográfiai és társadalmi-gazdasági struktúrát foglal magában, amelynek megjelenési formáját fel kell tárni, mert a népesség száma maga is hosszas, ellentmondásos irányzatú folyamatok eredménye. Becslés szerint hazánkban 1891-ben 10 000 000 lakosa volt, s ez a szám 78 év alatt megkétszereződött, 1969. június 20-ára elérve a 20 000 000-t. Több évtizedre visszatekintve, egyes ingadozások ellenére, Románia lakossága átlagosan évente 1 százalékkal gyarapodott. Voltak korszakok, amikor ez az ütem elérte az 1,5%-ot (1966—1969 között), de olyanok is (a két világháború), amikor apadás állt elő.

Az egy százalékos növekedési ütem nagy vonalakban jellemző az európai országokra, ami azt jelenti, hogy a lakosság előreláthatóan 70 év alatt kétszereződik meg. De az ütem a népmozgás két nagy összetevője: a születés és a halálozás alakulásának összevont kifejezője. E két együtt-ható görbéje, alakulásuk viszonya döntő a „demográfiai forradalom“ fázisának rögzítése szempontjából. Márpedig hazánk esetében két tartós irányzat a jellemző: a születések számának csökkenése — ami öt-hat évtizeddel ezelőtt kezdődött meg — és a halandóság csökkenése. Ez utóbbi folyamat szinte teljes egészében a szocialista építés korszakára jut, egész sor tényezőnek köszönhetően: a gazdasági fejlődésnek, az egészségügyi ellátásnak, az orvostudomány haladásának. Az eredményt az átlagos életkornak az 1932. évi 42 évről az 1964—1967. évi 68 esztendőre való emelkedése fejezi ki. Említésre méltó a gyermekhalandóság gyors csökkenése is. A természetes népszaporulat egyre nagyobb arány-része a halandóság csökkenésének tulajdonítható.

Ami a születések visszaesését illeti, a folyamat komplex, és a társadalmi-gazdasági tényezők ez irányú hatása — sajnos — kevésbé ismeretes. A visszaesés felgyorsult az 1957—1966-os időszakban, a terhességmegszakítások törvényes lehetővé tétele után, és a legalacsonyabb szintet — 1000 lakosra 14,3 élveszületést — 1966-ban érte el. Az 1966 végén hozott, közismert intézkedések a születések látványos szaporodását eredményezték 1967-ben, amikor is az 1000 lakosra jutó élveszületések száma elérte a 27,4-et. Ezután visszaállt a csökkenési irányzat, úgyannyira, hogy 1972-ben az 1000 lakosra jutó élveszületettek mutatója 19 volt.

A halandóság és a születés a lakosság demográfiai szerkezetét is befolyásolta, aminthogy ez utóbbi is visszahat a születések és elhalalozások alakulására. Konkrétan, a lakosság döntő fontosságú jellemzői, szigorúan demográfiai szempontból, a következők:

a) a születések számának csökkenése, ami a család méreteinek korlátozására irányuló magatartás általánossá válására mutat;

b) nemzetközi viszonylatban még aránylag magas csecsemőhalandóság;

c) a népesedési jelenségek hangsúlyozott területi eltérései, amelyek szorosan összefüggnek a termelőerők területi megoszlásában mutatkozó különbségekkel;

d) a nép elöregedési* tüneteinek egyre határozottabb jelentkezése, főként a termékenység csökkenésének és — bizonyos mértékben — az átlagos életkor növekedésének következményeként.

Ha a demográfiai jellegzetességekhez hozzáadjuk a társadalmi-gazdaságiakat is, a kérdések színe szélesedik:

a) az aktív népesség jelentős mértékben módosult korösszetétele szempontjából éppúgy, mint terjedelmét, a gazdasági ágazatok szerinti megoszlását illetően. A munkaerő biztosítása egyre időszerűbb kérdéssé válik;

b) a térbeli mozgékonyág, amit a faluról városra, a kevésbé fejlett megyékből a gazdaságilag fejlettebbekbe való áramlás jellemez, szerkezeti átalakulásokat, de népmozgalmi magatartásbeli változásokat is vont maga után;

c) az ország szocialista iparosítása kiváltotta városiasodás számos demográfiai változást szült;

d) a népesség társadalmi szerkezete állandóan javult, és elmélyült a szocialista nemzet homogenizálódási folyamata.

Természetesen nem vállalkozhatunk a népesség demográfiai és társadalmi-gazdasági vonatkozásainak részletezésére, s még kevésbé bátorodunk elemzésbe bocsátkozni. Mindenesetre, a fentiekből leszűrhető az a következtetés, hogy a népességtudomány előtt számos tanulmányozásra váró kérdés áll.

Országunk népesedéspolitikáját világosan meghatározták: a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom létrehozását célzó általános politika részeként arra törekszünk, hogy — a jólét növelése útján — biztosítsuk a népesség bővülő szaporulatát a születések számának viszonylag magas szinten tartásával, a család megszilárdításával és fejlesztésével, a halá-

* Ez a kifejezés a népesség kor szerinti összetételének olyan változását jelenti, amikor az idősebb korosztályok túlsúlya növekszik.

lozások számának csökkentésével, a lakosság „korfájának” szerkezeti javításával és a népesség ésszerűbb országos területi elosztásával. Ez végeredményben azt jelenti, hogy biztosítható a társadalmi-gazdasági célkitűzések megvalósításához szükséges olyan munkaerő, amely magas fokú képzettséggel rendelkezik, és célszerűen oszlik meg nemzetgazdasági áganként és területileg. Számos gazdasági-társadalmi, művelődési és egészségügyi intézkedés és határozat hivatott arra, hogy a népesedéspolitikát életteljessé tegye, és hosszú távlatra biztosítsa a népesség kiegyensúlyozott fejlődését, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom alapvető vonásainak megfelelően. Országunk lakossága 1990-ben eléri a 24—25 millió főt, a mezőgazdaságban foglalkoztatott lakosság az össz-dolgozók 10—15 százalékára csökken, és egyidejűleg szaporodni fog az iparban és más — nem mezőgazdasági — ágakban foglalkoztatott lakosság arányszáma. A városi nép tovább növekszik városaink számának 300—350-nel való gyarapodása eredményeként.

Nem kétséges, hogy a rokon és érdekelt tudományágak segítsége a népesség tanulmányozásában rendkívüli jelentőségű. Véleményünk szerint — a népességtudományban az utóbbi években elért eredmények ellenére — még mindig nem beszélhetünk arról, hogy ez a tudomány behozta volna lemaradását. Ezért egészen különös fontosságot nyer ebben a helyzetben az elsőbbségi sorrend megállapítása a kutatásban, és az, hogy a legfontosabb célkitűzésekre összpontosítsuk az erőfeszítéseket.

A prioritások sorában első hely illeti meg a lakosság *termékenysége*nek sokoldalú tanulmányozását. Ez egyrészt a termékenységet befolyásoló hazai tényezőkre vonatkozó érvényes *elmélet* (és nem általános sémák és modellek!) kidolgozását igényli, továbbá szükség van olyan szűrőpróbás országos reprezentatívítású *vizsgálatra* (felmérésre), amely tudományosan feldolgozott, elegendő információt bocsásson rendelkezésre. A népesség *halandóságának* és e halandóság szerkezetének a feltérképezésére s főként a *csecsemőhalandóság* kutatására vár a feladat, hogy feltárja a halálozás elleni és a népesség természetes szaporulata növelésének érdekében folyó harc tartalékait.

A népesség *demográfiai* felépítésében beállott változásokat mélyrehatóan, rendszeres megközelítéssel kellene tanulmányozni, hogy fel lehessen tárni mind a demográfiai, mind a gazdasági-társadalmi következményeket. Társadalmi és gazdasági téren is néhány kérdés régóta tanulmányozásra vár. Elérkezett az ideje annak, hogy a lakosságot szervesen beiktassák a *gazdasági növekedés elméletébe*, hogy a népesedési változók szerepeljenek a *gazdasági modellekben*, egyszóval ideje, hogy a népességet „visszahelyezzék jogaiba” a makroökonómiai elemzésekben. Ez azzal a kötelezettséggel is járna, hogy vizsgálat tárgyává tegyék a *demográfiai optimum* kérdését mint a gazdasági fejlődés és a népesség szaporodása közötti, a gazdaság szerkezete és a népesség szerkezete közötti, a munkaerőforrások és a foglalkoztatás közötti viszonyt.

Fontos feladatok megoldása vár a *területi demográfiára* is, amelynek hozzá kell járulnia a termelőerők ésszerű országos elosztásához. Ide tartozónak véljük a differenciális demográfiai jelenségeknek, a termékenységnek, a halandóságnak, valamint a vándorlásnak, a városiasodásnak a tanulmányozását.

Ha mondanivalónkat csak a fentiekre korlátozzuk is, világossá válik, mennyire szükséges az információs rendszer és a demográfiai elemzés módszertanának tökéletesítése. Egy jövődöbeli népszámlálásnak gazdagabb információs anyag gyűjtését kellene feladatává tennie, főként a lakosság különféle vonásai között kimutatható kapcsolatokra vonatkozóan. Ha a népszámlálás tervébe iktatnának néhány jellemző próbakerdést, és hosszú távra vonatkozó megfigyelést is végeznének — különös tekintettel a vándorlásra és a termékenység alakulására —, a népszámlálás értékes információkat szolgáltathatna egyes fontos demográfiai és társadalmi folyamatok megismeréséhez. Az „adatbankok“ ötletének — a lakosságról készült állandó nyilvántartások alakjában — valóra kellene válnia, s annak nemcsak a demográfia látná hasznát, hanem sok rokon szakma is. A népesség matematikai modelljeinek — az állandó lakosság s a vándorlás matematikai modelljeinek, az aktív lakosság matrixos modelljeinek — tökéletesítése korszerű eszközöket biztosítana a demográfiai elemzésnek. Határozott korszerűsítést igényelnek a demográfiai tervezés módszerei is, a prospekció gazdag fegyvertárának felhasználása útján.

A felsorolt célkitűzések megvalósításához jelentősen hozzá kellene járulnia a szociológiának, a közgazdaságtannak, az urbanisztikának, a földrajznak, a történelemnek és az ökológiának. Gondolunk elsősorban a társadalmi mutatók és a társadalmi könyvvitel rendszerének a kidolgozására. Nagy hasznára válna a demográfiának a gazdasági növekedés elméletének és matematikai modelljeinek továbbfejlesztése. Kétségtelen, hogy a demográfia jobb megalapozása megkívánja a népességelmélet mint hazánk valóságára alkalmazott marxista elmélet kérdésének a felvetését, továbbá azt, hogy kidolgozzák a romániai demográfiai átmenet elméletét. Szükség van történelmi népmozgalmi tanulmányokra is, amelyeket szigorúan demografikus eszközökkel kellene elvégezni, s amelyeknek rá kellene világítaniuk a hosszú lejáratú irányzatokra.

Az olyan aktív demográfiai politika, amilyent országunk folytat, jól tájékozott közvéleményt feltételez, amely tudatában van a népesedési kérdések fontosságának. Az 1971-ben létesített országos demográfiai bizottság és az 1973-ban alakult megyei népesedési bizottságok tevékenysége hozzájárul a népességtudomány kérdései iránt mutató tudatos magatartás kialakításához. Sajnos, a szakirodalom még szegényes: nincsenek népességtudományi tankönyveink, népszerűsítő munkáink, sem népességtudományi folyóiratunk. Jogos a remény, hogy a népességtudomány világkongresszusa tiszteletére hozandó intézkedések e követelmények közül sokat megoldanak. Jelen sorok írója vállalta, hogy ennek az eseménynek a tiszteletére kiadásra előkészíti egy *Demográfiai szótár* kéziratát, amely — az elgondolás szerint — kb. 600 demográfiai fogalom, módszer, mutató kifejtését, számos demográfus tudományos életrajzát, a legfontosabb demográfiai kutatóintézetek ismertetését és a szakkifejezéseknek 6 világnyelvű szótárát tartalmazza.

Valamennyi lakosságtanulmányozó tudományág együttes erőfeszítése — amelyek között elsőbbségi státusa a szociológiának van — képes föllendíteni országunkban a demográfiai kutatást, lehetővé téve, hogy számottevő eredményekkel jelentkezzünk a bukaresti népességi világgongresszuson.